

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады



ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3439

№ 3 (2024)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета**

Гуманитарная серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

KZ46VP400029271

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук

Подписной индекс – 76131

<https://doi.org/10.48081/CMBK6002>

Бас редакторы – главный редактор

Бегимтаев А. И.

к.полит.н.

Заместитель главного редактора

Шамшудинова Г. Т., *доктор PhD,*

ассоц. профессор

Ответственный секретарь

Турлыбекова А. М., *к.и.н., ассоц. профессор*

Редакция алкасы – Редакционная коллегия

Акишев А. А.,	<i>д.полит.н., профессор;</i>
Алтыбасарова М. А.,	<i>к.полит.н., доцент;</i>
Ветренко И. А.,	<i>д.полит.н., профессор (Россия);</i>
Шашкова Я. Ю.,	<i>д.полит.н., профессор, (Россия)</i>
Дронзина Т. А.,	<i>д.полит.н., профессор (София, Болгария)</i>
Абдикакимов М. Т.,	<i>доктор PhD</i>
Ермаханова С. А.,	<i>к.социол.н;</i>
Сағиқызы А.,	<i>д.филос.н., профессор;</i>
Кожамжарова М. Ж.,	<i>к.филос.н;</i>
Ахметова Г. Г.,	<i>к.филос.н., профессор;</i>
Уызбасва А. А.,	<i>доктор PhD;</i>
Аубакирова С. С.,	<i>доктор PhD</i>
Альмуханов С. Х.,	<i>к.филос.н., профессор;</i>
Кадыралиева А. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Манасова М. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Ахмеджанова Г. Б.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Олжабаев Б. Х.,	<i>к.ю.н., ассоц. профессор;</i>
Ишеков К. А.,	<i>д.ю.н., профессор (Россия);</i>
Таштемханова Р. М.,	<i>д.и.н., профессор;</i>
Азербайев А. Д.,	<i>доктор PhD;</i>
Шокубаева З. Ж.	<i>(тех. редактор).</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

<https://doi.org/10.48081/CQDC2694>***Ф. Қ. Хафиз**

Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

*e-mail: gabit_khafiz@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2370-1427>

ИСЛАМ ФАКТОРЫ ПОСТКЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДА

Бұл мақалада Кеңестік дәуір өткен соң Орта Азия мен Қазақстан қоғамына ислам факторының қалай әсер еткені айтылады. Азып-тозған жас мемлекеттердегі рухани қуыстың орынын исламның қаншалықты толтырғанын, оның әсерінің қаншалықты оң-теріс болғаны баяндалады. Мақалада осы күрделі саяси, экономикалық, мәдени үдерістің кезең-кезеңмен өтіп, енді қалыптасып келе жатқан жас мемлекеттердің даму жолында қандай рөл атқаратыны жазылады. Енді ғана еггемендейк алып, қадамын жаңа басқан сәби сияқты жас мемлекеттерге аталмыш фактор әрқала әсер етті. Ислам факторының екі бағыттағы үдерісі түсіндіріледі. Алдымен, ислам дінінің саясилануы; екіншіден, елдегі биліктің осы дінге қарай жүргізген саясаты. Исламдану бір уақытта кем дегенде екі тенденциямен сипатталады: исламның дін ретінде қайта жандануы және әртүрлі экстремистік және лаңкестік топтар билік үшін күресте қабылдаған исламдық «жасанды келбетін» идеология ретінде пайдалану. Бұл жағдайлар Орта Азия мемлекеттерінде қауіпсіздік мәселесін күн тәртібіне қойды. Осылай геосаяси байланыстары жаңа келбетке ие болғаны елдер ұжымдық және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етіу үшін қаншай адымдар жасағаны баяндалады. Қазақстандағы исламның суниттік бағытын ұстануы, ежелден сақталған жергілікті діни сенімдермен үйлесімділігі діни терроризм мен экстремизмді жақсы ажыратуға алғышарт болғанын, артықшылығын көрсетеді. Ислам факторы дүние жүзіне және Орта Азияға, әсіресе Қазақстанға маңызды әсер беретін үлкен үрдіс болғаны қорытындыланады.

Кілтті сөздер: ислам факторы, фундаментализм, мұсылман әлемі, рухани қуыс, саяси-экономикалық даму, мемлекет мүддесі, ұлттық қауіпсіздік

Кіріспе

Мұсылман әлемі – бүгінгі күннің негізгі ықпал ету ошақтарының бірі. Ислам факторы саясатқа, экономикаға және халықаралық қатынастарға белсенді әсер етеді.

Орталық Азия елдерінің кеңестік дәуірден кейінгі даму кезеңі діннің қоғамдық өмірдің сан қилы салаларында, оның ішінде сыртқы және ішкі саясатына ықпалының әжептуір нығаюымен, сондай-ақ мұсылмандық діни бірлестіктер мен ұйымдар қызметінің күрт артуымен сипатталады. Ауғанстан, Пәкістан, Иран, Түркия және араб елдерімен георафиялық жақындығы сияқты сыртқы факторлар да маңызды рөл атқарады. Исламды саясатқа араластыру құбылысы тәуелсіздік алған мемлекеттердің барлығына, соның ішінде Қазақстанға да әсер етті. Ал оның саяси өміріне ықпалы әртүрлі деңейде байқалды.

Зерттеу пәні – Қазақстан Республикасындағы ислам факторы, оның Қазақстан Республикасындағы саяси, экономикалық, әлеуметтік процестерге әсері. Жұмыстың мақсаты – Орталық Азиядағы процестерді жалпы аймақтағы, нақтырақ айтқанда Қазақстан Республикасындағы діни-конфессиялық фактор контекстінде зерттеу. Осы мақсатқа жету үшін мынадай ғылыми міндеттер алға қойылып, шешілуде: 1. халықаралық қатынастар жүйесіндегі ислам факторының маңызын зерттеу; 2. жаһандану жағдайында Орталық Азиядағы жаңа геосаяси жағдайды талдау; 3. халықаралық терроризм мен діни экстремизмге қарсы күресте аймақтың маңыздылығын ашу. 4. Орталық Азия мемлекеттеріндегі жағдайдың дамуының болжамдық сценарийлерін әзірлеу; 5. Қазақстан Республикасындағы қазіргі діни ахуалды және оның даму тенденцияларын зерттеу. Проблеманың ғылыми даму дәрежесі. Қарастырылып отырған тақырыпқа тарихнамалық талдау Қазақстаннан, Ресейден алынған кең көлемді еңбектерді және айтарлықтай көлемдегі шетелдік ғылыми әдебиеттерді зерттеу негізінде жасалды.

Материалдар мен әдістер

Теориялық анализ тәсіліне негізделіп отырып, зерттеулер мен ғалымдардың жазбаларына сүйене отырып жазылды. Зерттеу барысында салыстыртыру арқылы көптеген ақпараттар зерделенді. Ғалыми-теориялық және аналитикалық әдістер арқылы зерттеу қорытындысы шығарылды

Ислам факторының маңыздылығының біртіндеп өсуі бірқатар себептерге байланысты, олар бірінші кезекте ислам әлемі ауқымының кеңеюі мен дамуының стратегиялық маңыздылығы қамтиды. Қазіргі таңда Азия,

Африка және Еуропада ислам дінін ұстанушылар халқының көпшілігін құрайтын елдер 50-ден асты және әлем бойынша 120 елде мұсылман қауымдары бар, олардың көпшілігі саяси көзқарастарты және әлеуметтік белсенділікті жоғары. Мұсылмандардың Еуропа мен Солтүстік Америкаға қоныстануының тұрақты өсуі байқалады. Мұсылман елдеріндегі халық орташа есеппен 2,6 % көрсеткішпен да қарқынды өсуде, ал дүние жүзінде бұл 1 % ар-берісінде ған, сөйте тұра төмендеу тенденциясы тағы бар.

Стратегиялық тұрғыда батыс елдерінің экономикасы мен әскери саласы үшін зор маңызы бар мұнай мен газ секілді минералдық шикізаттың ең ірі қорларының да осы ислам мемлекеттерінде болуы өте маңызды рөл атқарады. Кейінгі уақыттағы халықаралық саясатқа мұсылман елдерінің ықпалы өсіп, кеуде соққан державалар санасып қалған жайт бар. Сонымен қатар Иран, Сауд Арабиясы, Мысыр, Пәкістан, Индонезия және басқа да бірқатар елдердің сыртқы саясаттағы тәбетері күн өткен сайын өсіп келеді. Исламның идеологиялық қауқарын ойласаң барлық мұсылмандарды бес саусақтай біріктіре алатын фактор болып тұр. Бірақ, мұсылман әлемінің аз бөлігі «бай» мұнай өндіруші және көбі «кедей» елдер болып бөлінген. Онымен қоймай, олардың көпшілігінің арасында өткір, шешуі қиын қарама-қайшылықтар бар. Сөйтіп мұсылман елдері мен исламдық қозғалыстардың алуан түрлілігі нақты ауызбіршіліктің жоқтығымен сипатталып отыр. XX ғасырдың 90-шы жылдары бұрынғы КСРО аумағында діни белсенділіктің өсуімен, оның ішінде айқын саяси бағыттылығымен ерекшеленді. Біріншіден, бұл ислам діні тарихи тараған елдерде діни қызметке салынған тыйымның алынып, исламдық дәстүрлердің қайта жандануының заңды нәтижесі болды. Екіншіден, рухани салада пайда болған «қуыс» діни идеологиямен толтырылды. Үшіншіден, билік үшін таласып жүрен белгілі бір саяси күштер үшін исламдық жаңғыру немесе исламдық даму жолы идеясы дайын тұрған ұтымды тәсіл болды. Халықаралық қатынастарда «исламдық фактор» түсінігі ең алдымен «мұсылман мемлекеттері» деген ұғымымен шартты түрде біріккен елдер тобы анықтайды. Мұсылман елдерді қатарына қосудың әртүрлі шарттары бар, арасындағы ең көп тарағаны тарихи-географиялық, конфессиялық-демографиялық, діни-құқықтық фактор. Соңғы уақытта қалыптасқан жағдайды ескерсек, ислам әлемінің даму жолы тікелей бүкіл әлем қауымдастығы үшін маңызды болып отыр.

Діни факторды пайдалану белгілі бір елдер мен аймақтардың тарихи дамуындағы сын кезеңдерде ерекше өзекті бола бастайды. Сөйтіп ислам фундаментализмі деген түсінік туындады. Ал, Ресейлік құқықтанушы Л.Р.Сюкияйынның айтуынша, исламдық фундаментализм ең алдымен саяси құбылыс және исламның шығу тегімен өсте байланысы жоқ. Негізінде бұл

саясаттың дінді қылмыстық мақсатта пайдалануы. «Исламдық» деген жалғау тек қай конфессияға тиесілілігін анықтады. Сонымен қатар, көптеген жарияланымдарда әлі күнге дейін бұл процестің тұрақты, жалпы қабылданған анықтамасы жоқ. Батыстық және посткеенестік исламтану ғылымында қазіргі заманғы реисламдану үдерістерін талдағанда «радикалды ислам», «исламдық экстремизм», «ислам фундаментализмі», «саяси ислам» сияқты терминдері қолданылады. Ең сорақысы барлығы дерлік синоним ретінде. Саясаткерлер, публицистер ғана емес, зерттеушілер де кейде бұл ұғымдарды шатастырып, олардың арасындағы айырмашылықтарды ескермейді. Сонымен бірге бұл терминдердің әрқайсысының өзіндік мағыналық мазмұны бар. Исламдық емес «фундаментализм» терминін «Watchman Examiner» баптистік газетінің редакторы К. Ли Лоус енгізген және рационалистік, модернистік қайта құруларға қарсы тұратын қазіргі американдық протестантизмнің өте консервативті ағымын сипаттау үшін қолданылған. Ол 1920 жылы евангелиялық шіркеудің консервативті өкілдерінің бірігуі нәтижесінде пайда болды және оны бірінші кезекте ғалымдар емес, журналистер қолданысқа шығарды, ал оны қолдану дәлсіздіктерге бейім және әрқашан саяси біржақты көзқараспен жиі сипатталады. Жасанды түрде исламға бағытталған осы түсінік бүгінде Батыста да, ТМД елдерінде де көптеген басылымдарда көрініс тауып, кең қоғамдық және ғылыми талқылаулардың нысанасына айналды. Фундаментализмді оғаш насихаттау мұсылмандарға деген жеккөрінішті көзқарастың қалыптасуына, жалпы исламофобияның пайда болуына ықпал етеді. Концепция ретінде фундаментализм кез келген дінге тән – ол өмір сүру жағдайларының күрт өзгеруімен туындайтын нанымның рухани бастапқы көздеріне үндеу. Онсыз дін, әдетте, азып-тозып, белгілі бір тұлғалардың немесе топтардың материалдық және саяси игіліктерді алу каналына айналады. Мұсылмандардың өздері бұл ағымды фундаментализм емес, салафизм деп атайды – «әс-саләф әс-солих» (әділ бабалар), яғни оның жақтастары өздерінің барлық іс-әрекеттерінде, нормалары мен ережелерінде исламның әу бастағы қағидаларын ұстануы керек және сол «таза». Осылайша түпнұсқа исламның критерийлері бойынша қайта исламдандыруды уағыздайтындар «әл-Исламиун» («исламшылар») деп аталады. Қырғи қабақ соғыстың аяқталуы және Кеңес Одағының ыдырауы қауіпті «қуысқа» әкелді, бұл жаңа жауларды іздеуге себеп болды. Кейбіреулер исламды Батысқа идеологиялық балама деп санайды, ұлттық шекарадан шығуға қабілетті, оны Батыс қоғамымен саяси және мәдени тұрғыдан үйлеспейтін құбылыс ретінде қабылдайды, ал басқалары исламды жай демографиялық қауіп ретінде қарастырады. Ислам әлемінің барлық дерлік шекараларында қақтығыстар немесе өсіп келе жатқан әскери шиеленістер бар. Кесірінен Таяу және Орта

Шығыстың орасан зор аймағын, Ауғанстанды, Кашмирді және Орталық Азия мен Закавказьенің кейбір бұрынғы кеңестік республикаларын қамтитын «исламдық тұрақсыздық доғасы» ұғымы пайда болды. Орталық Азиядағы исламдық жаңғыруға баса назар аударылады. Посткеңестік кеңістіктегі саяси өмірде де исламның рөлі ерекше байқалуда. Бұған негізінен діни өмірдің барысына мемлекет тарапынан толық бақылаудың жойылуы, халықтың діндарлығының өсуі, билік пен оппозициялық күштердің исламды өздерінің саяси мүдделеріне пайдалануға ұмтылуы, шетелдік ислам ұйымдарының ықпалы әсер етті. Бұл аймақ көп ұлтты және көп конфессиялы бола тұра, ыңғайлы жағдайда Орталық Азия халықтарын Қытай мен Үндістан өркениеттері сияқты өркениеттік тұтастықты қалыптастыруға жеткізе алатын этноконфессиялық тұрақтылық пен өзін-өзі қамтамасыз етудің айтарлықтай дәрежесімен сипатталады. Ислам Орталық Азияның негізгі жүйе құраушы мәдени және саяси элементтерінің бірі болып табылады. Халықтың негізгі бөлігі ұлтын айтпағанда өзін бір діннің өкілдері ретінде санайды. Орталық Азиядағы исламдық жаңғыру өз алдына, құбылыс ретінде тың жаңалық емес. Өткен ғасырдың 70 ж аяғы мен 80 ж басында Таяу Шығыста дәл осындай жағдай болған. Ислам факторының саяси процестердегі рөлінің артуын біртұтас әлемдік үдеріс ретінде қарастыруға әбден болады. Орталық Азияның мұсылман елдерінде исламның қайта жандануын өз мүдделеріне пайдаланғысы келетін қоғамдық-саяси және діни күштерді келесідей жіктеуге болады: 1. жергілікті партиялық және мемлекеттік іс өкілдері ислам дінін пайдалануға ұмтылады, жаңа саяси құрылымдарға енуге және олардың билік құрылымдарындағы қазығы босаған позицияларын нығайту мақсатында; 2. Орталық Азия республикалары тап болған әлеуметтік-саяси дағдарыстан тек исламның қайта жаңғыруы мен дін құндылықтарына қайта оралу ғана көмектесетініне сенімді мұсылман дінбасылары. 3. Әртүрлі исламдық қозғалыстар, ұйымдар исламдық ұрандар арқылы саяси мақсаттарға жету және билікті басып алу үшін; Орталық Азияның қазіргі қалыптасқан ұлттық-мемлекеттік құрылымына қарамастан, мұсылмандардың отырықшы бөлігі өздерін тарихи аймақтармен байланыстыра отырып, далалық аймақтардың тұрғындарынан алшақтап, тіпті бір мемлекеттің ішінде де өзін-өзі тануды жалғастыруда. Жалпы алғанда, посткеңестік аумақтағы исламда үш ағым байқалады: 1. «Ортодоксальдық» – оны ұстаншылар қалыптасқан жағдайды негіздей отырып, кез келген экономикалық және әлеуметтік-саяси өзгерістерге қарсылық танытады, өзгерістерге мүлдем қайшы. 2. «Ренессанс» - өкілдері исламды әртүрлі қабаттардан тазартуды, оның түп тамырына оралуды жақтайды (фундаменталист деп аталатындар). 3. «Реформист» - оның жақтастары ислам тәжірибесін нақты өмірдің өзгерген

жағдайларына сәйкес жаңғыртуды талап етеді. Мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан кейін Орталық Азия республикаларына жеке өздерінің даму жолын таңдауға мүмкіндік түсті және халықаралық қатынастардың дербес субъектілері айналды. Олардың халықаралық аренадағы рөлі географиялық орналасуымен, экономикалық және демографиялық әлеуетімен, энергетикалық және ядролық потенциалымен маңызды рөлін айқындады. КСРО ыдырап, жаугершілік атеизмнің 70 жылдық үстемдігі нәтижесі мен жаңа тәуелсіз мемлекеттердің құрылуынан кейін аймақта мемлекеттік биліктің кеңестік, әрі зайырлы сипатын сақтай отырып, исламның рөлін қайта жаңғырту процесі мен дінді саясиландырмау жүріп жатыр. Орталық Азияның жаңа тәуелсіз мемлекеттерінің феномені олардың бір мезгілде Еуропалық және азиялық үлкен ұйымдарға мүше болып табылуында. Кеңестік билік ыдырағаннан кейін Орталық Азия «Үлкен ойынның» жаңа аренасына айналды, оған әлемдік державалар ғана емес, сонымен қатар орта деңгейдегі аймақтық «күш орталықтары» да қатысты. Сыртқы саяси курстардың географиялық орналасуының, экономикалық және әскери әлеуетінің және басқа да факторлардың ерекшеліктерінің түрлілігіне қарамастан, Орталық Азия мемлекеттері халықаралық аренада біртұтас ұстанымнан әрекет ету қажеттілігін түсінеді. Оларды бұған халықтардың рухани-мәдени жақындығымен, экономикалық және ортақ тарихи тағдырмен, интеграциялық процестерді тереңдету қажеттілігімен айқындалатын ұлттық мүдделер итермелейді. Тәуелсіз мемлекеттердің құрылуынан кейінгі өткен жылдар Ислам әлемінің Орталық Азияға ықпалы күшейіп қана қоймай, бірқатар жағдайларда айтарлықтай шектелгенін көрсетті. Аймақтағы елдердің ешқайсысы өте сақтықпен қатысатын ИБҰ-ға мүшелік шеңберінен шыққан жоқ. Бұл олардың ұлттық мүдделері, соның ішінде қауіпсіздік тұрғысынан алғанда, геосаяси қарым-қатынастар жазықтығында жатқанына негізделгені өте түсінікті. Аймақтың дамуындағы жаңа құбылыс – біртұтас экономикалық кеңістік құруға, сыртқы қорғаныс қызметін үйлестіруге ұмтылу. Жаңа тәуелсіз мемлекеттердің құрылуынан кейінгі өткен жылдар Ислам әлемінің Орталық Азияға ықпалы күшейіп қана қоймай, бірқатар жағдайларда айтарлықтай шектелгенін көрсетті. Аймақтағы елдердің өте сақтықпен қатысатын ИБҰ-дағы позициясы мүшелік етуден асқан жоқ. Алдымен бұл олардың ұлттық мүдделері, соның ішінде қауіпсіздік тұрғысынан алғанда, әрі олардың жақын геосаяси көршілік қарым-қатынастарына негізделгені өте түсінікті. Орталық Азия мемлекеттерінің ұлттық қауіпсіздігі Ұжымдық қауіпсіздік шарты, Шанхай ынтымақтастық ұйымы және Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары кеңесі аясындағы ынтымақтастықта құрылады. БҰҰ мен ЕҚЫҰ Орталық Азия

аймағында ұжымдық қауіпсіздік жүйесін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Осы ұйымдар аясында әзірленген қауіпсіздік тетіктері мен тәжірибесі Орталық Азиядағы қауіпсіздік мәселелерін шешуде белсенді түрде пайдаланылады.

Нәтижелер мен талқылау

Енді Қазақстан Республикасындағы ешқашан экстремизм мен фанатизммен ерекшеленбеген ислам факторы және рөлін түйіндесек. Қазақстан өзінің сыртқы саясатында мұсылмандық аспектіні ескереді және республиканың Ислам Конференциясы Ұйымына мүшелігін ұтымды пайдалануға ұмтылады. Ислам дінінің қоғамның рухани өміріне ықпалының күшеюі Орталық Азияның бірқатар мемлекеттеріндегідей оның саясилану үрдісіне әкелген жоқ. Бұл келесі себептерге байланысты: 1. Тарихи тұрғыдан ислам қазақ халқының мәдениеті мен менталитетінде шешуші рөл атқармайды. 2. Республикадағы исламның негізгі бағыты – ханафи мәзһабының сүнниттік бағыт ұстануы. Сөзсіз, ислам қазақ болмысы элементтерінің бірі болғанымен, елдің мемлекеттік өмірінде шешуші рөлде емес. Қазақ еліндегі исламның ерекшелігі оның жергілікті тәңіршілдік наным-сеніммен ерекше синкретизмі болды. Ислам факторы республиканың сыртқы саяси басымдықтарында аз орын алмайды. Бұл ұстаным келесі аспектілерге негізделген: 1. Саяси, бұл елдермен сындарлы ынтымақтастық орнату, әсіресе, республиканың ұлттық қауіпсіздік мүдделерін қозғайтын өңірлердегі қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз етудің практикалық мәселелерін шешуге де бағытталуы мүмкін. 2. Экономикалық, бұл Қазақстан әлемдік экономикаға одан әрі интеграцияланған сайын Оңтүстік Азия мен Таяу және Орта Шығыс мемлекеттерінің үшін маңызы арта түседі. 3. Рухани, бұл дәстүрлі құндылықтардың рухани-мәдени әлеуетін қалыптастыруға, тарихын сақтау мен жаңа ұрпақты тәрбиелеуге ықпалы әлсіреп бара жатқан заманда діни фактордың саяси-насихаттық маңызы үлкен емес, бірақ оның теологиялық аспектісі ұлттың этникалық бірлігінің ең маңызды элементі болып табылады. Қазақстандағы исламның саясилану мүмкіндігіне кем дегенде екі топ факторлар әсер етуі мүмкін. Оның бірі Қазақстан мұсылман қауымының өзінде жағдайдың шиеленісуі ықтимал. Екіншісі – сырттан келетін геосаяси ықпалға, Орталық Азия аймағындағы жағдайдың дамуына байланысты. Шикі мұнайдың мол қоры бар Қазақстан көптеген мемлекеттердің мүдделері аймағында екенін ескеру қажет. Қазіргі жағдайда діни экстремизмнің таралуының негізгі ағымы Каспий теңізінің оң жақ жағалауына қарай ауысқан. Қазақстан аумағында исламның саясилануының ішкі себептерінің бірі мұсылман қауымы арасындағы өзара қайшылықтардың асқынуында болып отыр. Бұл негізінен елдегі мұсылман халқының ерекше

менталитетімен байланысты. Әсіресе Оңтүстік пен Батыста, Солтүстік пен Шығыста байқалатын діндарлық деңгейінің айырмашылығына негізделген. Осы себепті қазақ мұсылмандары арасындағы қайшылықтар анық байқалады. Осы сыртқы және ішкі факторлар Қазақстандағы исламның саясиленуіне ықпал етіп, елдегі мұсылман халқының арасында діни бағыттағы ыдырау сезімдерінің қатар жүруі көрініс тапты. Бұл сезімдердің саяси деңгейге ауысуы олардың діни экстремизм идеологиясын пайдалана отырып, радикалды көңіл-күйдің таралуына негіз болады. Қазақстанда діни ахуалға талдау жасасак, діни бірлестіктер мен мемлекет арасындағы қарым-қатынас үлгісі адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу, діни мүдделердің теңестігі, ынтымақтастыққа ұмтылудың демократиялық принциптеріне негізделген. Қазақстандағы түрлі ұлт өкілдері «Қоғамдық бірлестіктер туралы» заңға сәйкес Қазақстан халқы Ассамблеясының құрамына кіретін 460 астам ұлттық-мәдени бірлестіктер, азды-көпті этностар мүдделерін және өзара татулығын қамтамасыз ету мақсатында құрылған 35 мекемеге біріктірілген. қатынастар.

Қазақстан 2002 жылдың Астанада өткен Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының бірінші съезін шақыру туралы бастама көтерді, оған барлық әлемдік діндер өкілдері қатысты. Съезде форумды үш жылда бір рет өтетін съездермен тұрақты жұмыс істейтін орган ету туралы шешім қабылданды. Содан бері тұрақты өтіп келеді. Дегенмен, ел ішінде билікке деген сенімін жоғалтқандар бар. Бұған мемлекеттік қызметкерлердің өздерінің сыбайлас жемқорлық пен заңды бұзуы ықпал етіп отыр. Қоғамдағы соңғы 20 жылдықта діннің ұлтаралық қатынастар мен ұлтаралық келісім саласындағы ықпалына халықтың оң бағасы теріс бағаларға қарағанда басым болып отыр. Халықтың секталарға деген теріс көзқарасы біржақты өскенімен, ислам дінінің ұлтаралық қарым-қатынасқа әсерін оң бағалайтын респонденттердің саны азайды. Бұған исламның жалпы дін ретінде беделін түсіретін лаңкестік әрекеттердің күшеюі аз емес.

Конституцияға және заңнамаға сәйкес Қазақстан Республикасы діни бірлестіктер мемлекеттен бөлінген, діни сенім бостандығы немесе атеистік наным-сенім бостандығы жеке жүзеге асырылатын зайырлы мемлекет болып табылады. Діни бірлестіктердің барлығы тең құқыққа, міндеттерге ие және өз қызметі үшін заң алдында бірдей жауапкершілікте болады.

Қорытынды

Түйіндей келсек, ислам бүкіл қоғамды біріктіретін фактор емес. Бұл Қазақстанда шамамен 30 % басқа ұлт және этнос өкілдерінің болуымен түсіндіріледі. Ислам этноұлттық деңгейде консолидациялаушы рөл атқара алмайды. Бүгінгі таңда жалпы дінді ұстанудан гөрі аймақтық, рулық,

этникалық және рулық мүдделер басым. Мысалы, Қазақстанда руға мүше болу практикалық өмірде қай дін өкілісің деуден басым. Ислам мемлекет құрылысының құраушысы емес. Орталық Азия республикалары зайырлы мемлекеттер. Ислам саяси тұрақтылықтың факторы емес. Қоғамда исламға деген екі көзқарас бар. Біреуі исламның рөлін конфессиялық, мәдени және тұрмыстық саламен шектейтін саяси және еуропаланған (көбінесе кеңестік үлгідегі) зияткерлік элитаның көзқарастарын көрсетеді. Екіншісі – Орталық Азия қоғамдарының «қайта исламдану» жолындағы трансформациясы аяқталмаған деген пікір. Екі тәсілді де жақтаушылар билік құрамында жоқ. Ислам Орталық Азия қоғамдарын заманауи экономика, инфрақұрылым, ауыл шаруашылығын көтеру және т.б. үшін жұмылдырушысы емес. Мысалы, Иран, Алжир, Ливияда экономикалық және әлеуметтік стратегияны түсіндіруде исламдық риторика кеңінен қолданылған. Басқа да көптеген мұсылман мемлекеттерінде де бұл айла бар. Ауғанстанды санамағанда, ислам саяси құрылымға кіріктірілмеген, Дегенмен, өзінің шектеулеріне қарамастан, Орталық Азия мемлекеттеріндегі ислам факторы бүгінгі күні жоққа шығаруға болмайтын әлеуметтік және саяси шындық болып табылады. Ол адамдардың құндылық идеяларын қалыптастырады және олардың арасындағы қатынастарды реттейді. Ең жақсы нұсқа – зайырлы және діни бағыттар арасындағы ымыраға келу, онсыз Орталық Азия қоғамдарына әлеуметтік, ұлтаралық және діни қақтығыстардың шиеленісу қаупі төнеді. Халықтың Орталық Азия аймағындағы конфессиялық конфессиялардың негіздері, адамгершілік құндылықтары және гуманистік мазмұны туралы білім деңгейін көтеру қажет. Орталық Азия мемлекеттерінің сыртқы саясатындағы ислам факторының рөлі нақты саяси мәселелердің шешілуіне және қазіргі кезеңнің талаптарына байланысты артуы немесе төмендеуі мүмкін. ТМД елдерінде діни экстремизмнің өршуі бір жағынан жағдайды шиеленістіруге, екінші жағынан осы дінге теріс имидж туғызу арқылы исламның беделін түсіруге мүдделі кейбір күштерге тиімді екендігі туралы сарапшылардың пікірлері назар аударуға тұрарлық. Діни экстремизм – жалпыға ортақ мәселе, онымен барынша шеше отырып күресу қажет. Сонымен қатар, оны исламның өзіне қарсы күреске негіз етіп алуға жол беруге болмайды. Әлеуметтік-экономикалық мәселелер, ең алдымен, кедейшілік пен халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуіне, әлеуметтік жайсыздыққа қарсы күрес шешілмесе, экстремизммен кез келген күрес нәтиже бермейді. Ауғанстандағы тұрақсыздық Орталық Азиядағы жағдайға осы елде экстремистік және лаңкестік топтардың базаларының болуы әсер етуде. Сондықтан «Ауған мәселесін» шешпей, Орталық Азияда терроризм мен діни экстремизммен күрес суды кескенмен тен. Әрі, экстремизмнің

алдын алу бойынша тыйым салатын және шектеуші шаралар тек исламға ғана емес, барлық діндерге бірдей қолданылуы керек. Бұл ретте терроризм мен діни экстремизмге қарсы күрес кәсіби түрде жүргізіліп, «науқандық» және біржақтылық болмауы керек. Ол жалпы дінге қарсы күреске айналып, азаматтардың конституциялық құқықтарына, ар-ождан бостандығына кері келмей, сенімдеріне нұқсан келтірмеуі. Аңалып келгенде Қазақстанның барлық елдермен қарым-қатынасына, беделі мен мүддесіне нұқсан келтірмеу керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Бажанов, Е. П.** Халықаралық қатынастардың өзекті мәселелері. – М., 2001.
- 2 **Долгов, К. М.** Дін, билік, саясат, дипломатия // Дін және дипломатия // Ғылыми конференция материалдары. – М., 2002.
- 3 **Донцов, Б. Е.** Халықаралық қатынастар жүйесіндегі Таяу Шығыстағы қазіргі исламдық қозғалыстар мен ұйымдар. – М., 2001.
- 4 **Жданов, Н. В.** Әлемдік тәртіптің исламдық концепциясы. – М., 2003.
- 5 **Игнатенко, А. А.** Ислам және саясат. – М., 2004.
- 6 **Қадымов, Г. Г.** Еуразия кеңістігіндегі ислам // Ислам және қазіргі халықаралық қатынастар // Халықаралық ғылыми конференция материалдары. – М., 2001.
- 7 **Мұхаметшин, Ф. М.** Ислам фундаментализміне көзқарас. – М., 1998.
- 8 **Прозорова, Г. К.** Қазіргі халықаралық қатынастар жүйесіндегі ИБҰ // Ислам және қазіргі халықаралық қатынастар // Халықаралық ғылыми конференция материалдары. – М., 2001.
- 9 **Шутов, А. Д.** Ресей және ТМД елдерінің Сыртқы істер министрлігі (он жылдық тәжірибе) // Дипломатиялық жылнама. – М., 2001.
- 10 **Ертісбаев, Е.** Қазақстан және Назарбаев : өзгерістер логикасы. – Астана, 2001.
- 11 **Назарбаев, Н. Ә.** Тарих толқынында. – Алматы, 1999.
- 12 **Нысанбаев, А.** Қазақстанның саяси жүйесінің эволюциясы. – Алматы, 2001.
- 13 **Тоқаев, Қ.** Жаһандану жағдайындағы Қазақстанның сыртқы саясаты. – Алматы, 2000.
- 14 **Әкімбеков, С.** Ауған түйіні және Орталық Азияның қауіпсіздік мәселелері. – Алматы, 2003.
- 15 **Джекшенкулов, А.** Әлемдік қауымдастықта Орталық Азияның жаңа тәуелсіз мемлекеттері. – М., 2000.

16 БҰҰ құжаттары А/С. 6/418; Ислам және Орталық Азияның жаңа тәуелсіз мемлекеттерінің ұлттық қауіпсіздігі // Халықаралық конференция материалдары. – Алматы, 2002.

17 Ислам және Орталық Азия елдерінің қауіпсіздік мәселелері // Халықаралық конференция материалдары. – Алматы, 2002.

18 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы, 2000.

REFERENCES

1 **Bazhanov, E. P.** Xaly`karaly`k qaty`nastardy`n o`zekti mäsäleleri [Actual problems of international relations]. – M., 2001.

2 **Dolgov, K. M.** Din, bilik, sayasat, diplomatiya // Din zhëne diplomatiya // Fy`ly`mi konferenciya materialdary` [Religion, power, politics, diplomacy]. – M., 2002.

3 **Donczov, B. E.** Xaly`karaly`k qaty`nastar zhyjesindegi Tayau Shy`fy`stary` qazirgi islamdy`k kozfaly`star men yjy`mdar [Modern Islamic movements and organizations in the Middle East in the international relations system]. – M., 2001.

4 **Zhdanov, N. V.** Ölemdik tärtpitñ islamdy`k koncepciyasy` [The Islamic concept of world order]. – M., 2003.

5 **Ignatenko, A. A.** Islam zhëne sayasat [Islam and politics]. – M., 2004.

6 **Qady`mov, G. G.** Euraziya keñistigindegi islam [Islam in Eurasia] / Islam zhëne qazirgi xaly`karaly`k qaty`nastar // Xaly`karaly`k fy`ly`mi konferenciya materialdary`. – M., 2001.

7 **Myxametshin, F. M.** Islam fundamentalizmine kózqaras [An Approach to Islamic Fundamentalism]. – M., 1998.

8 **Prozorova, G. K.** Qazirgi xaly`karaly`k qaty`nastar zhyjesindegi IY`Y [OIC in the system of modern international relations] // Islam zhëne qazirgi xaly`karaly`k qaty`nastar // Xaly`karaly`k fy`ly`mi konferenciya materialdary`. – M., 2001.

9 **Shutov, A. D.** Resej zhëne TMD elderiniñ Sy`rtky` ister ministrliги (on zhy`ldy`k tözhiribe) [Ministry of Foreign Affairs of Russia and the CIS countries (ten years of experience)] // Diplomatiyalı`k zhy`lnama. – M., 2001.

10 **Ertisbaev, E.** Qazaqstan zhëne Nazarbaev: özgerister logikasy` [Kazakhstan and Nazarbayev: the logic of changes]. – Astana, 2001.

11 **Nazarbaev, N. Ö.** Tarix tolky`ny`nda [In the tide of history]. – Almaty, 1999.

12 **Ny`sanbaev, A.** Qazaqstanny`ñ sayası zhyjesiniñ e`volyuciyasy` [Evolution of the political system of Kazakhstan]. – Almaty, 2001.

13 **Toқаев, Қ.** Zhahandanu zhardajy`ndaғы` Qazaqstanny`ñ sy`rtky` sayasaty` [Kazakhstan's foreign policy in the context of globalization]. – Almaty, 2000.

14 **Əkimbekov, S.** Ауған тѳјини zhөne Ortaly`қ Aziyany`н қаиypsizdik мәseleleri [The Afghan knot and security problems of Central Asia]. – Almaty`, 2003.

15 **Dzhekshenkulov, A.** Әlemdik қауу`mdasty`қта Ortaly`қ Aziyany`н zhaңa tәuelsiz memleketteri [New independent states of Central Asia in the world community]. – M., 2000.

16 БҮҰ қзһattary` A/C. 6/418; Islam zhөne Ortaly`қ Aziyany`н zhaңa tәuelsiz memleketteriniң ылty`қ қаиypsizdigi [UN Docs A/C. 6/418; Islam and the national security of the newly independent states of Central Asia] // Xaly`қaraly`қ konferenciya materialdary`. – Almaty`, 2002.

17 Islam zhөne Ortaly`қ Aziya elderiniң қаиypsizdik мәseleleri // Xaly`қaraly`қ konferenciya materialdary` [Security problems of Islamic and Central Asian countries]. – Almaty`, 2002.

18 Қазақстан Respublikasy`ny`н Konstituciyasy` [Constitution of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty`, 2000.

18.08.24 ж. баспаға түсті.

22.08.24 ж. түзетулерімен түсті.

02.09.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

**Г. К. Хафиз*

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Астана.

Поступило в редакцию 18.08.24.

Поступило с исправлениями 22.08.24.

Принято в печать 02.09.24.

ИСЛАМСИКИЙ ФАКТОРЫ ПОСТСОВЕТСКОМ КАЗАХСТАНЕ

В данной статье описывается, как исламский фактор повлиял на общество Центральной Азии и Казахстана после окончания советской эпохи. Рассказывается, насколько ислам заполнил место духовной пустоты в вырождающихся молодых государствах и насколько положительным и отрицательным было его влияние. В статье описывается роль этого сложного политического, экономического и культурного процесса в развитии молодых государств, происходящем шаг за шагом. Этот фактор по-разному воздействовал на молодые государства, только что обретшие

суверенитет и делающие первые шаги. Объясняется двусторонний процесс исламского фактора. Во-первых, политизация ислама; во-вторых, политика властей страны в отношении этой религии. Исламизация характеризуется как минимум двумя тенденциями одновременно: возрождением ислама как религии и использованием в качестве идеологии «искусственного лица» ислама, принятого различными экстремистскими и террористическими группировками в борьбе за власть. Эти условия поставили вопрос безопасности на повестку дня в государствах Центральной Азии. Таким образом, сколько шагов было сделано странами, геополитические отношения которых приобрели новое лицо, для обеспечения коллективной и национальной безопасности. Приверженность суннитской ориентации ислама в Казахстане, его совместимость с местными религиозными верованиями, сохранившимися с незапамятных времен, показывают преимущество разграничения религиозного терроризма и экстремизма. Делается вывод, что исламский фактор представлял собой большое течение, оказавшее важное влияние на мир и на Центральную Азию, особенно на Казахстан.

Ключевые слова: исламский фактор, фундаментализм, мусульманский мир, духовный вакуум, политическое и экономическое развитие, государственные интересы, национальная безопасность.

**G. K. Khafiz*

Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Astana.

Received 18.08.24.

Received in revised form 22.08.24.

Accepted for publication 02.09.24.

ISLAMIC FACTORS IN POST-SOVIET KAZAKHSTAN

This article describes how the Islamic factor has influenced the society of Central Asia and Kazakhstan since the end of the Soviet era. It tells how Islam has filled the spiritual void in the degenerating young states and how positive and negative its influence was. The article describes the role of this complex political, economic and cultural process in the development of young states, which takes place step by step. This factor has had different effects on young states that have just gained sovereignty and are taking

their first steps. The two-sided process of the Islamic factor is explained. Firstly, the politicization of Islam; secondly, the policy of the country's authorities towards this religion. Islamization is characterized by at least two trends simultaneously: the revival of Islam as a religion and the use of the «artificial face» of Islam as an ideology, adopted by various extremist and terrorist groups in the struggle for power. These conditions have put the issue of security on the agenda of the Central Asian states. Thus, how many steps have been taken by countries whose geopolitical relations have acquired a new face to ensure collective and national security. Adherence to the Sunni orientation of Islam in Kazakhstan, its compatibility with local religious beliefs that have survived since time immemorial, show the advantage of distinguishing between religious terrorism and extremism. It is concluded that the Islamic factor was a large trend that had an important impact on the world and on Central Asia, especially on Kazakhstan.

Keywords: Islamic factor, fundamentalism, Muslim world, spiritual emptiness, political and economic development, state interests, national security.

Теруге 20.09.2024 ж. жіберілді. Басуға 30.09.2024 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

602 Kb RAM

Шартты баспа табағы 3,6.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. Ж. Шокубаева

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4338

Сдано в набор 20.09.2024 г. Подписано в печать 30.09.2024 г.

Электронное издание

602 Kb RAM

Усл.печ.л. 3,6. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: Шокубаева З. Ж.

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4338

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

vestnik-humanitar.tou.edu.kz